KULTŪRINIO KONTEKSTO REIKŠMĖ VERTINANT ARCHITEKTŪRINĮ KOMPLEKSĄ

Vytautas Petrušonis

Architektūros pagrindų ir teorijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,

Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01332 Vilnius, Lietuva

El. paštas vytautas_petrusonis@yahoo.com

Įteikta 2010 11 26

Santrauka. Šiuo metu architektūriniai kompleksai iš esmės vertinami nepasitelkiant papildomos kontekstą paryškinančios informacijos arba kontekstas pristatomas ribotai, remiantis įdomesniais statybiniais faktais apie sukūrimo laikotarpį, apie kūrėjus, stilių. Manoma, jog kuo daugiau įdomesnių savybių, kurių svarba nekelia abejonių turintiems apibūrinančiai kvalifikacijai, atskleidžiama, tuo objektas vertingesnis. Tačiau taip žiūrint neįvertinama tai, kad tikroji komplekso, jo dalių vertė atsiskleidžia dinamiškai veikiant papildomai informacijai apie kultūrinius kodus, liudijančiai apie komplekso objektų sąsajas su kultūrinėmis idėjomis. Ši papildoma informacija, kuri pristato kultūrinius archetipus, figūruojančius ne „Aš“, o „Mes“ plotmėje, aktualizuoja svarbias gilesniam objekto vertės suvokimui konotacijas. Nediferencijuotas visumos suvokimas vertinimo akto metu aktyvizuoja ikirefleksinį suvokimą pagrįstas vaizdinių kalbos dešifravimą; tai procesas, analogiškas mįslės įminimui. Tokiomis sąlygomis vertintojui objekto vertė atsiskleidžia ne per „loginį“, o per „estetinį supratimą“. Papildomas tekstas, kurio struktūra galėtų būti artima tezaurui, iš esmės pristatytų aktualius kultūrinių archetipų rinkinius, kurie, patekę į vertintojo akiratį, leistų praplėsti kultūrinį kontekstą ir paskatintų adekvatesnį bei motyvuotesnį architektūrinio komplekso vertės suvokimą.

Lentvario dvaro parko ansamblio semantinės analizės pavyzdžiu parodoma, kaip praplėtus kontekstą galima išsamiau atskleisti objektų kultūrinę vertę. Dabar šio parko kaip komplekso vertė apibūrinama remiantis paviršutiniška istorine, kultūrine ir estetinė informacija.

Reikšminiai žodžiai: architektūrinių kompleksų vertinimas, architektūros konceptinė interpretacija, kultūrinis kontekstas, vertinimo proceso psichologinis pagrindas, Lentvario dvaro parko semantikos bruožai.

Įvadas

Įgyvendinto architektūrinio komplekso vertės nustatymas svarbus tolesnei paties komplekso būčiai. Nors architekto veikla natūraliai patenka tiek į architektūrinės aplinkos plėtos, tiek ir apsaugos veikimo sritis, daugiausia ji sietina su atstovavimu plėtos interesams. Architekto pastangų inkorporavimas į apsaugos sritį šiuo metu turi ribotas galimybes dėl to, kad informacija apie pertvarkomo objekto vertės struktūruojama ir į projekto rengimo lauką įtraukiama neatsižvelgiant į kūrybos psichologijos ypatumus. Kaip matyti iš Vilniaus Sereikiškių parko atkūrimo problemų, kurias su nuoskauda aptaria Konstantinas Jakovlevas-Mateckis (2010), tai aktualu ir tokiems kompleksams kaip parkų ansambliai.

Tinkamas architektūrinio komplekso ypatumų pažinimas, jo įvertinimas gali suteikti motyvuotą pagrindą jo vertės išsaugojimui. Autoriaus nuomone, svarstant kūrybinius klausimus ir vertinant veiklos rezultatus, plėtos ir apsaugos subjektams susitarti tinkamas pamatas būtų architektūrinio komplekso, jo dalių verčių supratimas, atskleidžiant aktualias kultūrines idėjas (su kuriomis susiję komplekso elementai, pats kompleksas), pažįstant jas.

Straipsnio tikslas pabrėžti kultūrinio konteksto reikšmę vertinant architektūrinį kompleksą. Tam iškeliama tokie uždaviniai: a) kritiškai aptarti šiuo metu vyraujančius teorinius meninės raiškos vertinimo modelius,

parodant, jog būtent didesnis dėmesys kultūriniam kontekstui gali užtikrinti adekvatesnę architektūrinių kompleksų vertinimą; b) remiantis konkrečiais architektūrinio komplekso – Lentvario parko – pavyzdžiu pademonstruoti vertinimo atsižvelgiant į kultūrinį kontekstą privalumus; c) aptarti straipsnio teiginius praktinės veiklos orientavimo kontekste.

Nepaisant to, kad aptariant teorinius kultūrinio konteksto reikalus, bus nagrinėjamas parkas, kuriam labiau tiktų „meniškesnė“ ansamblio sąvoka, toliau bus vartojama „architektūrinio komplekso“ sąvoka. Ši sąvoka figūruoja kaip dalinis „ansamblio“ sinonimas. Tai tinka ir dvaro sodybos, ir parko kaip komplekso ansamblio atvejui (Дворцово-парковый комплекс 2010)¹. Bendresnės komplekso sąvokos vartojimas (į ją įeina ir „urbanistinio komplekso“ sąvoka) tikslingas metodologiniu požiūriu, nes straipsnyje keliama klausimai aktualūs bendrai visiems architektūriniais kompleksams.

Kultūrinio konteksto reikšmė meninės raiškos analizėje

Meninės raiškos analizė XX a. estetikoje, anot George Dickie (2005), perėjo tris etapus, kurie atspindi apibrėžtus vertinimo principus, sąlygiškai vadinkime juos „vertinimo modeliais“: psichologinis, analitinis, kontekstinis. Pirmajame etape vertinimas buvo grindžiamas individo psichologijos ypatumais, antrajame etape buvo linkstama į pozityviai atliekamą analizę. Trečiasis objekto meninės vertės traktavimo etapas pasižymi ypatingu konteksto pabrėžimu.

Analitinio estetikos raidos periodo atstovai estetikos kategorijas, sąvokas, savybes aiškiai atriboja nuo „neestetinių“, pabrėždami išlavinto skonio, sugebėjimo suvokti, jautrumo reikšmę. Nors ir deklaruodami savo požiūrio skirtingumą nuo pirmojo – psichologinio – etapo, analitinio periodo filosofai estetikos problemas taip pat bandė spręsti remdamiesi individo psichologija (Dickie 2005: 78).

Pastaraisiais dešimtmečiais vis didesnė reikšmė skiriama meno kūrinio kontekstui, suprantant jį plačiai, teigiant, kad meno kūrinio suvokėjo mintį ir elgesį veikia ne tiek psichologiniai reiškiniai, kiek meno kūrinio kultūrinis kontekstas (Groat, Wang 2002: 136; Dickie 2005: 279; Eaton 2009). Susitelkiant vien ties estetinė meno funkcija ir vengiant praktinių ir semantinių kūrinio apibrėžčių, forma atskiriama nuo turinio ir būtent konteksto įvertinimas gali padėti tokio atskyrimo

išvengti; nurodoma, jog kontekstas yra neišardoma kūrinio struktūros dalis, meno kūrinį reikia matyti jo kontekste, o ne vien tik atsižvelgiant į menininko *oeuvre* ar stiliaus raidą (Belting ir kt. 2002: 227, 238).

Deja, nepaisant teorinių darbų, pagrindžiančių kultūrinio konteksto įvertinimo svarbą, architektūriniai kompleksai šiuo metu vertinami nepasitelkiant papildomos kontekstą paryškinančios informacijos. Tai liudija apie individo psichologija apsiribojantį vertinimą, ignoruojant tai, jog tikroji komplekso vertė atsiskleidžia per suvokimą, kurį stimuliuoja prieštaringų, sunkiai diferencijuojamų reikšminių faktų įvairovė, jie nepaklūsta loginėms formuluočioms. Vertinimo akto metu svarbu atsižvelgti į žinių tinkliškumą, į tai, kad žinios dažnai sudėtos viena į kitą ir negali būti iš karto suvoktos, kol nesuveikė atitinkamas stimulus. Vertei nustatyti (ji faktiškai nustatoma ikirefleksiniame suvokimo etape), ypač svarbus orientuojančios papildomos „išorinės“ informacijos apie kultūrinių idėjų raišką nagrinėjamame komplekse vaidmuo. Tokia informacija, kuri iš tikrųjų yra archetipinė kultūrinė ir figūruoja ne „Aš“, o „Mes“ sąmonės lauke, atsiskleidžia holistinio pobūdžio vaizdinių poveikio suvokėjui metu; būtent ji aktualizuoja svarbias išsamesniam objekto vertės suvokimui konotacijas ir itin praplečia kultūrinį kontekstą.

Nediferencijuotas visumos suvokimas aktyvizuoja ikirefleksiniu suvokimu pagrįstos vaizdinių kalbos dešifravimą, tai procesas, analogiškas mįslės įminimui. Šiame procese įminimo procesą „orientuoja“ būtent papildoma išorinė informacija – tai, kas regima, žinoma ir prisimenama vertinimo akto metu. Tokiu atveju objekto vertė atsiveria ne per loginį suvokimą, bet per vadinamąjį „estetinį supratimą“ (Petrušonis 2008). Tokį procesą užtikrina atodaira į papildomą informaciją apie kultūrinių idėjų raišką komplekse. Tokia informacija galėtų būti pateikta specialiu tekstu, kurio struktūra gali būti artima dinaminiam semantiniui žodynui – tezaurui, kuris yra puiki priemonė kompaktiškai pateikti vertinimui reikalingus duomenis, taip pat skatinti kūrybinį procesą – orientuojant, katalizuojant kūrybinę mintį (Petrušonis 2002).

Šiuo metu vis daugiau dėmesio semantikai, kultūrinėms idėjoms skiriama ir Lietuvos architektūros tyrinėtojų darbuose. Audrius Novickas savo studijoje apie miestų aikštes, remdamasis kitų autorių mintimis ir savo išvalgomis, dėsto, jog pastaruoju metu vis labiau užsimenama apie meno ir gyvenimo neatskiriamumą, apie tai, kad viešojoje erdvėje besiskleidžiantis meninis tekstas yra atviras, jis formuoja patyrimo aplinką (Novickas 2010: 55–57). Įdomu tai, kad šios

¹ Šių sąvokų bendrumą pabrėžia ir lietuvių autorių parengtas Tarptautinių žodžių žodynas: „ansamblis: harmoninga visuma; vientisos architektūrinės kompozicijos ir stiliaus statinių bei įrenginių kompleksas“ (Kvietkauskas 1985: 34).

1 pav. Charakteringas Lentvario parko fragmentas. Dirbtinių uolų kaskados
Fig. 1. Characteristic fragment of Lentvaris Park. Artificial rocks, cascades

„naujovės“ rezonuoja su archajinio pasaulio aplinkos kūrimo idėjomis².

Kultūros kategorijos³ žymi visuomenės ir individo gyvenimui svarbias kokybines būsenas, glaudžiai susijusias su „amžinomis“ kultūrinėmis idėjomis (pasižyminčiomis metafiziniu pobūdžiu), aktualizuojamomis per realaus pasaulio fizinius objektus. Tinkamas kultūrinių idėjų aktualizavimas veikiant architektūrinio komplekso fizinės būties plotmėje (tvarkant esamus architektūrinius kompleksus, rengiant naujus projektus) gali leisti toms kokybinėms būsenoms atsiskleisti ir veikti suvokėjo sąmonę nepriklausomai nuo laikotarpio.

Lentvario parko kultūrinis kontekstas

Diskusijos dėl Sereikiškių parko tvarkymo, planai atnaujinti Eduardo Fransua Andrė (1840–1911) parkus (Dobkevičius 2004) paskatino autorių skirti dėmesį vienam iš įdomiausių šio kraštovaizdžio architektų kūrinių – Lentvario parkui (charakteringą parko fragmentą

žr. 1 pav)⁴, sukurtam XIX a. pabaigoje dvaro savininko grafo Vladislavo Tiškevičiaus užsakymu⁵.

Deja, pasigilinus į atliktus parko tyrimus (Tauras 1989; Levandauskas 1989, 2000; Lentvario dvaro sodybos parkas 1996; Deveikienė, Deveikis 2000, 2010; Stučkaitė 2000; Apžvalginė ir situacijos... 2001; Šetkus 2002; Andrė-Olivier, Deveikienė, Deveikis 2006; Deveikis 2010; Lentvario parkas 2010)⁶, tenka daryti išvadą, jog visi tyrimai iš esmės skirti tik parko kūrėjo asmenybei, jo veiklai (*oeuvre*) ir parko stilistikai, pabrėžiant bendrinius momentus, iš esmės mažai susijusius su pačiu parku, nagrinėti. Visuose parkui skirtuose tekstuose turinys faktiškai atskirtas nuo formos.

Glaustam parko apibūdinimui pasinaudosime tinklapyje „Mano parkas“ pateikta refleksija: „Peizažinė Lentvario parko dalis neabejotinai yra viena iš įdomiausių Lietuvoje. Andrė čia sukūrė „kalnų parką“ – parką su uolų masyvais, kalnų tiltais, uolėtomis ar akmenuotomis upelių ir tvenkinių pakrantėmis, vingiuotais takais su daugybe akmeninių laiptelių. Siekiant sustiprinti kuriamo kalnų peizažo įspūdį, buvo remtasi augalų gamtinio zoniškumo kalnuose principu – žemesnėse

² Šiuo požiūriu aktualios Vladimiro Toporovo mintys apie moderniausių kosmogoninių modelių glaudžias sąsajas su archajinėmis kosmogonijomis (Топоров 1983), apie ilgalaikį kultūros vertybių pobūdį (Топоров 1973).

³ Į kultūros lauką, siekiant išlaisvinti meno reiškinių įprasminimą iš *būties* plotmės, iš laiko vergijos (Бахтин 1986), būtina žvelgti per susijusių su *tapimo* plotme kultūros kategorijų prizmę. Kultūros kategorijų vaidmuo reprezentuojant istorinio pažinimo modelius turi ypatingą reikšmę. Tai, remdamasis prancūzų istorikų Analų mokyklos atstovų darbais, nuodugniai atskleidė Aronas Gurevičius (1989).

⁴ Nuotraukos 1, 2, 4–6 paveiksluose – Vytauto Petrušonio (2010 m. spalio).

⁵ Už pažintį su šiuo nuostabių parko autorius yra dėkingas kolegai Vytautui Levandauskui, kuris prieš keletą dešimtmečių būtent jame parinko pėsčiųjų žygio pradžią.

⁶ Lentvario parkas nagrinėtas dviejuose autoriui žinomuose baigiamuosiuose darbuose (Stučkaitė 2000; Šetkus 2002). Abu darbai skirti stilistinei ir kompozicinei analizei, juose gvildinama iš esmės tik *būties* plotmė.

vietose vyravo lapuočiai, o aukštesnėse spygliuočiai“ (Lentvario parkas 2010).

Labai gražus parkas (kurio didesnioji dalis peizažinio stiliaus, geometrinis parteris suplanuotas prieš rūmus), šio straipsnio autoriaus manymu, dar nėra pakankamai ištirtas. Lentvario parko kaip kultūros vertybės aprašas yra parengtas ignoruojant kultūrinį kontekstą: „Kalvelės šlaitai ir kaskadinio upokšnio krantai kai kur sutvirtinti stambiais akmenimis luitais bei akmenimis, plastiškai sujungtais betonu, imituojant natūralią uolą. Taip pat padarytos ir akmeninių laiptelių grupės, įrengtos takų staigesnio nuolydžio ruožuose. Unikali pasivaikščiavimo takų kompozicija. Jie vingiuoja, raitosi kaskadinio upelio šlaitais, kyla ir leidžiasi nuo kalvų, ant kurių stovėjo įvairios skulptūros. Šiuo metu išlikusi tik kolona, ant kurios stovėjo Tado Kosciuškos biustas. Nuo takų atsiveria gražūs vaizdai, įdomios perspektyvos. Parko įdomybė yra tiltas-viadukas per kaskadinį upokšnį ir greta vingiuojantį taką. Jo skliautai atrodo tarsi iškalti natūralioje uoloje. Vakariniėje sodybos dalyje, parko pakraščiu teka bevardis upokšnis, kai kuriuose istoriniuose šaltiniuose įvardintas kaip kanalas. Upokšnis per sukrautą iš stambių akmenų krioklį įkrinta į ežerą“ (Lentvario dvaro... 1996). Visi vertingieji parko bruožai apibūrinami remiantis paviršutiniška istorine, kultūrine ir estetinė informacija.

Semantiniu požiūriu parkas iki šiol nebuvo tirtas. Kokių nors koncepcinio pobūdžio aiškinimų, susijusių su kultūrinėmis idėjomis, nuorodų į kultūrinę prasmę, kurias būtų pateikęs pats Andrė, taip pat kol kas aptikti nepavyko⁷.

Apsiribojant peizažine parko dalimi, bus aptarti kai kurie parko semantiniai bruožai. Bus išskirti su *Žemės rojaus*⁸ kultūrine idėja susiję objektai: obeliskas, tiltas-viadukas su grotu, krioklys, „filosofų alėja“. Visų šių objektų (paskutinis net neidentifikuotas) kultūrinė reikšmė iki šiol nebuvo aptarinėjama. Autorius, prisiimdamas atsakomybę, pabrėžia obelisko ir „filosofų alėjos“ svarbą (pastarasis objektas su *Žemės rojaus* idėja susijęs iš dalies).

Kas pirmiausia atėjus į parką krenta į akis, tai „kalnų“ vaizdai. Tai pabrėžia ir kiti tyrinėtojai: „Lentvario parke daugiausia, palyginti su kitais Andrė kurtais parkais Lietuvoje, „kalnų vaizdų“ – dirbtiniai grotai, kriokliai, akmenimis įrėminti upelių krantai ir takai

palei juos, vingūs takai šlaituose, apžvalgos kalnelis su įsisukančiais laiptais, dirbtinės uolos“ (Deveikienė, Deveikis 2000).

Pradėkime nuo objekto, kurį sąlygiškai šio straipsnio autorius pavadino obelisku (2 pav.). Kai kur nurodoma, kad parke buvo „kolona, ant kurios stovėjo Tado Kosciuškos biustas“, tačiau tiksli vieta nepateikiama (Lentvario dvaro... 1996). Kaip nurodo Hans Biedermann (2002: 204), kolona tam tikrais atvejais gali būti tapatinama su obelisku. Dėl savo vertikalumo abu šie objektai vienodu laipsniu sietini su saulės kultu, su dieviškąja šviesa. Šios konotacijos ypač svarbios *Žemės rojaus* kontekste. Beje, net ir sąsaja su herojiška Kosciuškos asmenybe, kuri gali būti priskiriama Pirmtakams, dieviškosios šviesos nešėjams, tam neprieštarauja (Petrušonis 2004).

Padarykime ekskursą į šalį. Romoje, Navona aikštėje, stovi Gianlorenzo Berninio „Keturių upių fontanas“ (pastatytas 1651 m.) (3 pav.). Fontane matomas egiptietiškas obeliskas, pastatytas ant uolos, iš kurios urvų – grotų – išteka keturios rojaus upės. Idėja pasiskolinta iš jėzuito Atanasijaus Kircherio koncepcijos (Ямпольский 1987: 27). Anot Kircherio⁹, veikiant dieviškai šviesai, krintančiai ant pirmapradžio chaoso, kurį įkūnija uolos, gimsta šventos upės.

Eugenio Lo Sordo nurodo, jog Berninio „Keturių upių fontane“ saulę simbolizuojantis obeliskas yra pastatytas ant uolų (įkūnijančių bažnyčią) virš urvų (simbolizuojančių instinktus, nuodėmes), iš kurių išteka keturios svarbiausios pasaulio upės (tuo metu buvo žinomi tik keturi žemynai – Australija dar buvo neatrasta; keturios upės – tai Nilas, Rio de la Plata, Dunojus, Ganges). Berninio fontanas gali būti skaitomas kaip *Žemės rojaus* vaizdinys; kartu tai buvo katalikybės sklaidimo per keturis žemynus vaizdinys. Fontane politinė programa – „Dvasinė popiežiaus viršenybė“ – paversta meno šedevru (Lo Sordo 2004: 55).

Dabar grįžkime į parką. Šio straipsnio autoriaus manymu, ten išreikšta būtent *Žemės rojaus* tema. Tačiau ji pristatyta netiesiogiai, per kultūrinę parkų kūrimo tradiciją, kuri, be abejo, buvo paveikta Berninio ir Kircherio „modelio“. Pagrindinė tokio aiškinimo priežastis tai kalnuoto, uolėto peizažo sukūrimas ir kolonos-obelisko buvimas ant kalvos. Nepaisant šio elemento atsiradimo parke aplinkybių (ir to, ar tai buvo tik pagrindas Tado Kosciuškos biustui, ar ne), svarbiausia tai, kad šis elementas reprezentuoja *Žemės rojaus* idėjai reikšmingą aktantą. Gaila, kad nieko

⁷ Lietuvių kalba prieinami tik Andrė knygos *L'art des jardins: traité général de la composition des parcs et jardins* („Sodų menas: traktatas apie parkų ir sodų kūrimą“) (Andre 1879a) fragmentai (Andre 1879b, Andre 1879c). Tai patarimai, kaip estetiškai komponuoti įvairius elementus.

⁸ *Žemės rojaus* idėjos populiarumą XVII a. landšaftinėje architektūroje aptaria Michailas Jampolskis (Ямпольский 1987: 27). Taip pat *Žemės rojaus* temai atskleisti pasinaudosime Eugenio Lo Sordo darbu (2004).

⁹ Keletas žodžių apie Kircherį. Teigiama, kad tai paskutinis universalas prieš prasidedant Naujiesiems amžiams. Jo reikšmę kultūrinių studijų kontekste liudija neseniai pasirodžiusi Paulos Findlen sudaryta knyga *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything* (2004).

2 pav. Lentvario parko obeliskas

Fig. 2. "Obelisk" of Lentvaris Park

nežinome apie kitas skulptūras, buvusias parke, net negalime spėlioti, kokie buvo galimi jų semantiniai sąryšiai.

Lentvario parkas kurtas istorizmo dvasia, tad natūralu, jog jame atsispindi ir baroko (kaip ir sentimentalizmo, romantizmo) kraštovaizdžio architektūros patirtis. Nagrinėjamos temos kontekste parke atliktos meninės įvairių stilių sintezės atžvilgiu reikšminga ši E. André mintis: „Grožis yra aktyvi jėga amžinoms idėjoms realizuoti“ (Brunzaitė-Baltrus 1997: 82).

Matyti, kad parke figūruoja ir upės, ir uolos, ir urvai (grota – po tiltu-viaduku). Jie apeinami vingiuotais pasivaikščiojimo takais. Berninio fontane „kieti“ elementai yra sukoncentruoti į kompaktišką vienetą, parke jie tarsi išsiskaido – kalvos, uolos, urvai pristatomi decentralizuotai, tačiau tai yra tapatu *Žemės rojus* idėjai dėl aktyvaus konotacinio turinio. Taip pat dispersiškai aplinkoje pasklidęs ir „vanduo“ – „rojaus upių“ užuominos: upeliai, šaltiniai, kaskados, tvenkiniai. Sujungianti šiuos elementus takų sistema primena labirintą. Nors parke upės išteka ne konkrečiai iš po tos kalvos („uolos“), ant kurios stovi obeliskas, suvokėjui dėl topologinių vaizdinių kodo ypatybių tai izomorfiška „ištekJimo iš po uolos“ situacijai¹⁰.

Vaikstant takų labirintu prieinama prie kaskadų, tvenkinių – visa tai figūruoja kaip gąsdinanti, o kartu ir adepto (kuriam pasivaikščiojimas po parką yra piligrimi-

3 pav. Gianlorenzo Berninio „Keturių upių fontanas“ Romoje, Navona aikštėje (1651 m.) (nuotraukos šaltinis – Fontana dei Quattro Fiumi (2005))

Fig. 3. Gianlorenzo Bernini "Fountain of Four Rivers" in Rome, Piazza Navona (1651)

¹⁰ Mitologinės erdvės, kurioje operuojama tik vaizdiniais, pobūdis yra „skiautinis“: erdvė įsivaizduojama ne kaip kontinuumas, kuriam būdingi tam tikri požymiai, o kaip atskirų objektų visuma; tarpuose tarp jų erdvė tarsi nutrūksta (Lotmanas, Uspenskis 2004: 236).

4 pav. Tiltas-viadukas su grotu Lentvario parke
Fig. 4. Bridge-viaduct with grotto in Lentvaris Park

mystės dalis¹¹) meditacinio ritualo dvasinio apvalymo priemonė (Ямпольский 1987: 33)¹². Tokios kelionės metu tarsi ieškoma parke Nilo ištakų. Žinomas aiškinimas (ypač paplitęs XVII a.), kad pasiekti Nilo ištakas (kurios Afrikoje paslėptos slenkščių, kaskadų masyve) – tai tolygu suprasti magiškas gyvenimo paslaptis – suprasti pirminę, pirmąją kalbą, pasiekti *pirmąją būseną*, kuri apibūdinama visažinyse (Ямпольский

1987: 28). O tai, savaime aišku, yra piligrimo – atsinaujinimo ritualo adepto – siekiamybė.

Dabar pereiname prie kito su piligrimyste susijusio objekto. Tai *tiltas-viadukas su grotu* (4 pav.). Jis minimas kone visuose parko aprašymuose, tačiau visai nekommentuojamas. Būties metafizinės hierarchijos skirtingos pakopos ypač gerai matomos šiame objekte. Du lygmenys pristatomi dviem persikryžiuojančiais keliais. Viršutinis lygmuo – šviesos ir gryno dvasingumo karalystė. Apačioje – žemai prieblandoje – Egiptas (biblinė konotacija). Per urvą paprastai aktualizuojama švento perlo tema (Аверинцев 1987: 27). Būtent apačioje – urve – Lentvario parko grotoje yra įkalintas šventasis perlas. Po sunkios kelionės per kalvas uolėtais takais (o kas sakė, kad dvasingumo ieškojimas lengvas?) nusileidžiama į grotą, kurioje teka ir upokšnis, paskui su laimikiu – perlu – grįžtama į tėvų namus, į tėviškę. Tai akivaizdžiai siejasi su meditacine kelione. Paslapčių sužinojimas, ieškant upės ištakų, tapatus perlo – šventenybės – suradimui. Ieškoma tamsoje, prieblandoje, veikiant instinktams, nuodėmingumo akivaizdoje (būtent su tuo urvą siejo A. Kircheris).

Kitas Lentvario parke figūruojantis *Žemės rojaus* akntas – *krioklys* (5 pav.). Identifikacijai su dvasinėmis vertybėmis ypatingą reikšmę turi krioklio, kuris nuo romantizmo laikų traktuotas kaip dievybės buvimo vieta (Ямпольский 1987), vaidmuo. Anot M. Jampolskio, vandens krioklys – tai tarpsemiotinio perkodavimo metafora, suvokiama kaip dvasinio prašviesėjimo proceso pristatymas. Šiuo požiūriu krioklio lankymas analogiškas kelionei prie Nilo ištakų. Būnant prie jo užslopinama sąmonė (krioklys, užgožiantis visus pojūčius, figūruoja kaip „derinys to, kas nesuderinama“), pasiekiamas pirmąsias suvokimo lygis, kuriame mąstoma vaizdiniais, pradedama aplinką suvokti kaip paslaptįgų rašmenų tekstą, identifikuojamasi su tuo, kas gerbiama, kas ypač reikšminga (Ямпольский 1987).

Dabar pats rizikingiausias šio rašinio epizodas: „filosofų alėja“. Su *Žemės rojumi* tai siejasi netiesiogiai, per meditacinį piligrimystės kontekstą. „Piligrimui“ vaikstant po parką ypač svarbi lankytojo bendravimo su kultūriniais herojais, pirmtakais tema. Jau anksčiau buvo minėta Pirmtako svarba asmenybės socializacijai (Petrušonis 2004). Šiuo požiūriu įdomūs XVIII a. parkų planuotojo Christiano C. L. Hirschfeldo traktate pateikiami siūlymai statyti parkuose įžymių žmonių paminklus kaip simbolinius ir kartu dekoratyvinius elementus (Bialostocki 1982: 440). Kalbėdamas apie melancholinių, meditacijai palankių parkų kurimo meną J. Bialostockis mini parko skulptūrų, paminklų (kenotafų) filosofams paplitimą. Pavyzdžiui, filosofo Jean-Jacques Rousseau antkapinis paminklas

¹¹ Benediktas Andersonas nurodo piligrimystės svarbą asmenybės kultūrinės sąmonės formavimui, saviidentifikavimo procesams (Andersonas 1999).

¹² Kiti gąsdinantys parko objektai – pačios kalvos. Mitologiškai kalvų buvimas nuo seno siejamas su nuodėmingumu (pradžioje žemė buvo idealiai apvali). Kalnų atsiradimas tarsi liudija žemės degradaciją; tai ryškiausia Adomo ir Ievos nuodėmės pasekmė; tad rojus, kuriame yra kalnai, ambivalentiškas, bauginantis, skatina apmąstymus (Ямпольский 1987: 30).

5 pav. Lentvario parko krioklys (kairėje upokšnis, virstantis kriokliu – dešinėje)

Fig. 5. Waterfall in Lentvaris Park (its rivulet on the left)

6 pav. Lentvario parkas. Postamentas „filosofo“ (ar Pirm-tako?) statulai. Kairėje toliau už keliuko – krioklys

Fig. 6. Lentvaris Park. Pedestal for “philosopher” or “precursor” statue? Waterfall is located on the left behind the path

buvo tiražuotas daugelyje sentimentalistinių parkų (Bialostocki 1982: 438). Fiktyvius įžymių žmonių antkapius buvo įprasta slėpti parko tankmėje, tarp jaunų atžalynų. Ypač buvo stengiamasi, kad būtų girdimas netoliese per slenksčius, kaskadas tekančio vandens šnaresys. Visa tai liudija melancholinių parkų ir kapinių bendrumą.

Lentvario parke, prie keliuko, pro krioklį vedančio į prie ežero esantį paviljoną („Rivjera“), yra du objektai, panašūs į statulų postamentus (vienos atvaizdas matyti 6 pav.).

Nors nėra jokių duomenų, tikėtina, kad galbūt ant jų stovėjo kokios nors statulos (tegu ir ne filosofų ar įžymių žmonių, tegul kokių nors mitologinių ar literatūrinių personažų), aktualizuojančios tam tikras kultūrines idė-

jas, kurios su visais laikais patrauklia *Žemės rojaus* idėja galėjo turėti tam tikrą ryšį.

Rezultatų aptarimas

Taigi Lentvario parke reiškiasi kultūrinės idėjos, apie kurias nei parko tyrėjai, nei saugotojai ar galimi restauratoriai nieko nežino. Viena tokių tai reikšminga Europos kultūros istorijai *Žemės rojaus* idėja. Dalis parko objektų visai neidentifikuota, nežinoma šiame kontekste. Šios naujos žinios gali būti naudingos keleriopai.

Pirmiausia – rengiant restauracijos projektą – taciai, upokšniai, tvenkiniai, augmenija, dirbtinės uolos ir pan., nepasinaudojus tokiomis žiniomis, gali būti nekorektiškai transformuojami. Kita vertus toks žinijimas gali turėti įtakos tvarkymo darbams ir itin apriboti galimas „inovacijas“.

Architektūrinių kompleksų tyrimuose būtina suartinti formą ir turinį, nes tyrimai, gvildenantys vien formos, stiliaus, autorių asmenybės niuansus, yra tik atskira dalis – tik parengiamoji, tik *būties* plotmėje figūruojanti kultūros tyrimų dalis; tai kultūra siaurąja prasme; kultūra plačiąja prasme reiškiasi tik ten, kur atskleidžiami *tapsmo* ypatumai. Tai meno kūrinio įprasminimas kultūrinių idėjų fone.

Kitas svarbus aspektas – estetiški išgyvenimai. Tam, kas žino apie parke įkūnytas kultūrines idėjas, bus daugiau peno estetiškiems išgyvenimams. Tai susiję su estetinės patirties atvirumu, kai konotacijos sužadina ikirefleksinį – daugiamatį su komplekso aplinka susijusių vaizdinių struktūros suvokimą ir skatina estetikoje žinomą katarsį (apsivalymą).

Tai natūraliai vyksta, kai stebintis kompleksą subjektas jau iš anksčiau yra įgijęs papildomų žinių, kurios modifikuoja jo vertybių modelį. Neturintiems tokių žinių, bet savo veikla galintiems turėti įtakos parko elementų išlikimui ar jų transformacijai, o kartu ir kultūrinių idėjų spektro modifikacijai minėtos žinios turi būti prieinamos eksplicitiškai – išorinio teksto pavidalu. Geriausia tokiam orientuojančiam apmąstymus, vertinimus tekstui būtų panaudoti dinaminio semantinio žodyno – tezauro – schemą. Tokia kontekstą atskleidžianti papildoma informacija apie aktualias ansamblio elementų konotacijas, kultūrinės idėjas, jų tarpusavio sąsajas gali padėti suvokti ansamblio visumos ir jo elementų gilesnę kultūrinę reikšmę. Šie duomenys, papildydami ir kontekstiškai įprasmindami dabartinius vertingųjų savybių aprašus, iš esmės esančius „objektiniais pasais“, galėtų atlikti „subjektinio paso“ funkciją¹³.

Išvados

1. Kaip rodo Lentvario parko tyrinėjimų analizė, vertinant architektūrinius kompleksus šiuo metu vyrauja individo psichologija grįsti estetiniai, analitiniai vertinimai, daugiau atspindintys specialistų erudiciją kaupiant ir apibendrinant meno stilių istorinę raidą atskleidžiančius faktus negu kultūrinę komplekso, jo elementų vertę.
2. Tokio tipo tyrimai neidentifikuoja meniniame turinyje atspindimų kultūrinių idėjų, kurios galėtų atskleisti architektūrinio komplekso kultūrinį kontekstą. Tai pasenusiais meninės raiškos analizės principais (apsiribojančiais individo psichologija ir ignoruojančiais kolektyvinės sąmonės lygmenį) grindžiamos formos ir turinio atskyrimo nuostatos veikimo pasekmė, blokuojanti kultūrinių idėjų, įkūnytų architektūriniame komplekse, pažinimą.
3. Neturint kultūrinį kontekstą atskleidžiančios informacijos, architektūrinių kompleksų, jų elementų vertės nustatymas, o kartu ir praktinė veikla, susijusi su architektūrinių kompleksų tvarkymu (saugojimu, restauravimu ir pan.), pasižymi fundamentaliais trūkumais.
4. Vertinant architektūrinius kompleksus, į paveldo saugotojų, restauratorių kūrybinės veiklos lauką, greta šiuo metu kultivuojamų duomenų masyvų apie intuityviai įvardijamas estetiškes, kultūrinės ypatybes, būtina įtraukti per papildomus tyrimus gautą infor-

maciją apie komplekso elementų sąryšius su kultūrinėmis idėjomis ir taip užtikrinti kultūrinio konteksto įtraukimą į praktinių problemų sprendimo lauką.

5. Kultūrinės idėjas architektūriniame komplekse išreiškia fiziškai ir kognityviai esančių objektų konfigūracijos. Tokie lengvai atpažįstamų objektų ar jų denotacinių reikšmių ryšiai su kultūrinėmis idėjomis aktualizuoja, pristato sociokultūriškai reikšmingas kokybines būsenas (aktualias religiniu, politiniu, edukaciniu požiūriais).
6. Aktualizuojant kokybines būsenas dalyvaujančios konotacijos (ryšiai su kultūrinėmis idėjomis) atlieka kultūrinių kodų, iš esmės formuojančių individualią architektūrinio komplekso semantinę sistemą, funkciją.
7. Siekiant pristatyti architektūrinių kompleksų vertę, kultūrinį turinį, reikia kiekvienam kompleksui parengti dinaminį sisteminių jo semantinės struktūros modelį, kuris greta objektinių, dabar pateikiamų (preliminarių) duomenų pristatytų kontekstui suvokti reikalingą papildomą informaciją apie aktualias kultūrinės idėjas. Tokie „subjektyvūs“ kolektyvinės sąmonės lygmens sociokultūriškai reikšmingi duomenys prisidėtų įprasminant dabar objektų aprašuose vyraujančius užsklęstus objekto būtyje „objektyvius“ duomenis. Tokia informacinė sistema, kaip savotiškas „objektinio paso“ ir „subjektinio paso“ derinys, siekiant geresnio apžvelgiamumo, galėtų būti pateikiama kaip dinaminis semantinis žodynas – tezauras.

Literatūra

- Andersen, B. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos. 245 p.
- André, E. F. 1879a. *L'art des jardins: traité général de la composition des parcs et jardins*. Paris: G. Masson. 888 p.
- Andre, E. F. 1879b. *Apie uolas* [interaktyvus] (vertėjas nenurodytas), [žiūrėta 2010 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://manoparkas.lt/Lentvaris/index.html>>.
- Andre, E. F. 1879c. *Gėlės* [interaktyvus] (vertėjas nenurodytas) [žiūrėta 2010 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.manoparkas.lt/Andre/Sodu_menas_sk_Geles.pdf>.
- André-Olivier, F.; Deveikienė, V.; Deveikis, S. 2006. Eduardo André kūrybos paveldas Vilniaus miesto plėtros kontekste, *Urbanistika ir architektūra* 30(1): 38–46.
- Apžvalginė ir situacijos įvertinimo misija*. 2001. Parkai ir sodai/ Lietuvos kraštovaizdžiai [interaktyvus]. Europos Kultūros kelių institutas, Europos sodų ir kraštovaizdžio kultūros centras, Lietuvos kultūros vertybių apsaugos departamentas. 2001 m. birželio 8–13 d. [žiūrėta 2010 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/node/915>>.
- Belting, H.; Dilly, H.; Kemp, W.; Sauerlander, W.; Wranke, M. 2002. *Meno istorijos įvadas*. Vilnius: Alma littera. 376 p.
- Bialostocki, J. 1982. *Symbole i obrazy*. Tom I. Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 506 s.

¹³ Apie vietai rengiamo „subjektinio paso“ struktūrą jau buvo rašyta anksčiau (Petrušonis 2006). Ten taip pat pateikta Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo (2005), kurio nuostatos blokuoja kultūrinio konteksto atskleidimą, kritika. Įvertinant sąsajas su kultūrinėmis idėjomis jau anksčiau buvo aprašyta Kauno Vienybės aikštė (Petrušonis 2004).

- Biedermann, H. 2002. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis. 543 p.
- Brunzaitė-Baltrus, E. 1997. Žaliojo grožio principai, *Arkitektas* 2–3: 82–85.
- Deveikienė, V.; Deveikis, S. 2000. Lentvario dvaro sodyba parkotyros ir parkotvarkos žvilgsniu, *Žemėtvarka ir melioracija* 2(102): 72–77.
- Deveikienė, V.; Deveikis, S. 2010. *Lentvario dvaro parko istorinės ir meninės raidos apybraiža*. Vilnius: Lietuvos turto vertintojų asociacija. 96 p.
- Deveikis, S. 2010. Lentvario parkas kaip *pittoresque* išraiškos erdvė, iš *Plenero „Lentvario parko slėpiniai“, skirto parkų kūrėjui ir teoretikui E. F. Andrė*. Seminaras Lentvaryje, 2010–07–16 [interaktyvus] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.slideshare.net/tag/steponas-deveikis>>.
- Dickie, G. 2005. Aesthetics, in *The Routledge History of Philosophy*. Vol X. *Philosophy of Meaning, Knowledge and Value in the Twentieth Century*. Ed. J. V. Canfield. London and New York: Routledge. 325 p.
- Dobkevičius, K. 2004. Tikimasi restauruoti E. Andrė projektuos parkus, *XXI amžius* [interaktyvus] 63(1266), 2004 m. rugpjūčio 25 d. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2004/08/25/zvil_02.html>.
- Eaton, M. M. 2009. Vidinė, neišvestinė estetikų savybių prigimtis, iš *Estetika – XX amžius: problemos, teorinės kryptys, konfrontacijos*: antologija. I tomas. Sud. A. Katalynas. Vilnius: Mintis, 73–77.
- Athanasius Kircher. *The Last Man Who Knew Everything*. 2004. P. Findlen (Ed.). New York and London: Routledge. 465 p.
- Fontana dei Quattro Fiumi. 2005. Fountain of the four rivers by Gianlorenzo Bernini in piazza Navona in Rome, Italy [interaktyvus]. Picture by Stefan Bauer 2005 09 03 [žiūrėta 2010 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Vierstroemebrunnen_Piazza_Navona_Rom.jpg>.
- Groat, L.; Wang, D. 2002. *Architectural Research Methods*. New York: John Wiley and Sons. 389 p.
- Gurevičius, A. 1989. *Viduramžių kultūros kategorijos*. Vilnius: Mintis. 290 p.
- Jakovlevas-Mateckis, K. 2010. *Sereikiškių parkas: išlikimo drama* [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. spalio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/51464>>.
- Kvietkauskas, V. 1985. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija. 528 p.
- Lentvario dvaro sodybos parkas*. 1996. Kultūros vertybės aprašas. Objekto įreg. Nr. MC22212, kultūros vertybės kodas G12K11. Kultūros paveldo centras. 1996 07 21.
- Lentvario parkas* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 m. spalio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://manoparkas.lt/Lentvaris/index.html>>.
- Levandauskas, V. 1989. Lentvario ansamblis vakar ir šiandien, *Statyba ir architektūra* 1(357): 22–23.
- Levandauskas, V. 2000. Dvarų sodybos, iš *Lietuvos architektūros istorija*. T. 3. *Nuo XIX a. antrojo dešimtmečio iki 1918 m*. Vilnius: Savastis, 342–408.
- Lo Sardo. 2004. E. Kircher's Rome, in *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything*. Ed. P. Findlen. New York and London: Routledge. 51–62.
- Lotmanas, J.; Uspenskis, B. 2004. Mitas – vardas – kultūra, iš Lotmanas, J. *Kultūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos, 231–253.
- Nekilnojamyjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašas*. 2005. Patv. LR kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymu Nr. ĮV-150.
- Novickas, A. 2010. *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*: mokomoji knyga. Vilnius: Technika. 89 p. doi:10.3846/1131-S
- Petrušonis, V. 2002. Vietovės kultūrinio tapatumo subjektinis substratas, *Urbanistika ir architektūra* 26(1): 18–36.
- Petrušonis, V. 2004. Introdukuotieji kultūriniai klodai Kauno architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 27(3, priedas): 57–62.
- Petrušonis, V. 2006. Urbanistinių vertybių apsaugos metaloginis aspektas, iš *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 95–108.
- Petrušonis, V. 2008. New technologies and specificities of synthesis of art and science modes of cognition, in *Architectural Inquiries: theories, methods and strategies in contemporary Nordic architectural research*. Nordic-Baltic Conference. April 24–26, 2008. Publikation – Chalmers Tekniska Högskola, Institutionen för Arkitektur. Göteborg [CD]. 9 p.
- Štučkaitė, D. 2000. *Lentvario dvaro ansamblis ir jo kūrėjai*. Menotyros bakalauro darbas. Vad. N. Tolvaišienė. Kaunas: VDU. 67 p.
- Šetkus, K. 2002. *Lentvario dvaro sodybos architektūrinė analizė ir reikšmė*. Menotyros bakalauro darbas. Vad. V. Stauskas. Kaunas: VDU. 53 p.
- Tauras, A. 1989. *Mūsų parkai*. Vilnius: Mokslas, 257 p.
- Аверинцев, С. 1987. От берегов Босфора до берегов Евфрата: литературное творчество сирийцев, коптов и ромеев в I тысячелетии н. э., в кн. *От берегов Босфора до берегов Евфрата*. Москва: Наука, 5–52.
- Бахтин, М. М. 1986. *Эстетика словесного творчества*. 2-е изд. Москва: Искусство. 445 с.
- Дворцово-парковый комплекс*. Словарь по естественным наукам. Глоссарий.ру [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 m. spalio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?REiuw.uuu-vgwqui:!!qusvrlqx:>>.
- Топоров, В. Н. 1973. О космологических истоках раннеисторических описаний, *Труды по знаковым системам* 6: 106–150.
- Топоров, В. Н. 1983. Пространство и текст, в кн. *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 227–284.
- Ямпольский, М. Б. 1987. К символике водопада, *Труды по знаковым системам* 21: 26–41.

ROLE OF CULTURAL CONTEXT IN EVALUATING ARCHITECTURAL COMPLEX

V. Petrušonis

Abstract. Generally architectural complexes are evaluated and interpreted on the basis of denotative knowledge without taking into account additional background information regarding a broader cultural context. The value of objects

is defined superficially operating with accidental historical, cultural and aesthetic information. Usually final evaluation is presented summing up all the revealed qualities. However, this summing approach has an essential disadvantage because it neglects the recursive character of perception and comprehension. In such a situation some external contextual knowledge that corresponds with archetypical information has to be added. Such an information points up holistic aspect of mental representations of certain architectural complexes. Thanks to accepting controversial stimulants the connotations that are very important for a deeper understanding of essential features and final qualification of a complex are introduced. The process of understanding has resemblance with solving of a riddle, finding the key of enigma. Such a process is based on the so-called aesthetic comprehension rather than on logic deduction. In order to enable the process of comprehension additional cultural information has to be revealed in the moment of evaluating decision act. These measures enable to take into account a broader cultural context. The best prototype of the structure for presenting such an additional information is the model of a dynamic semantic dictionary – Thesaurus.

The paper is based on semantic analysis of Lentvaris Manor Park ensemble as a complex of cultural heritage importance. The mechanism, how a broader relevant context represented in an additional text (as a fragment of Thesaurus) is helpful to define the proper value of complex objects, is explained.

Keywords: evaluation of architectural complex, conceptual interpretation of architecture, cultural context, psychological background of evaluation process, semantic features of Lentvaris Manor Park.

VYTAUTAS PETRUŠONIS

*Dr, Assoc. Prof., Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania.
E-mail: vytautas_petr@yahoo.com.*

Doctor of the Humanities (architecture), VGTU, 2005. Research interests: respect for locus cultural identity, structural and typological features of architectural objects, metacritical analysis of architectural activity.